

УДК 681.3

РЕДАКЦІЙНО-ВИДАВНИЧА ДІЯЛЬНІСТЬ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

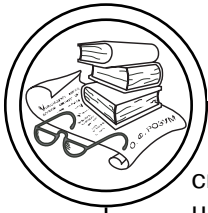
© А. П. Харлан, ст. викладач, НТУУ «КПІ», Київ, Україна

Подаються сведения о деятельности Великого Украинца М. Грушевского в возрождении украинской нации. Прослежено этапы его творческого пути как историка, литератора, политика, издателя, который всю свою творческую жизнь неустанно трудился для развития украинской национальной науки, культуры, мужественно преодолевая многочисленные преграды. Содержится материал об основанных им авторитетных изданиях, которые достигли европейского уровня. Уделено внимание деятельности научного общества имени Т. Шевченка (НОШ), которое он возглавлял. Отмечена неценимая роль Грушевского-редактора «Записок НОШ». Среди сотрудников этого издания названы имена известных украинцев. Приведены основные труды М. Грушевского, которые стали творческой лабораторией украинских исследователей и очень актуальны сегодня.

The information about the activities of the Great Ukrainian Hrushevsky in the revival of the Ukrainian nation has been presented. The stages of his career as a historian, writer, politician, publisher, who all his creative life worked tirelessly for the development of Ukrainian national science, culture, courageously overcoming numerous obstacles, have been traced. The material about the authoritative edition introduced by him, which reached the European level, has been contained. Attention is paid to the activities of the Scientific Society of Taras Shevchenko (Shevchenko Scientific Society), which he headed. The invaluable role of Hrushevsky as the editor of «Notes of Shevchenko Scientific Society» has been noted. Among the employees of this publication the names of famous Ukrainian people have been called. The basic works by Hrushevsky, which became the creative laboratory of Ukrainian researchers and are very relevant today, have been cited.

Діапазон творчості М. Грушевського надзвичайно широкий. Він охоплює історію, літературу, соціологію, етнографію, майже всі допоміжні історичні дисципліни, пов'язані з реконструкцією українського історично-

го процесу. Свою науково-дослідну працю Грушевський почав ще студентом під керівництвом видатного українського історика й археолога Володимира Антоновича на Історико-філологічно-му факультеті Київського універ-

ситету, який закінчив у 1890 році. Уже перші монографічні дослідження молодого історика «Очерк истории Киевской земли от смерти Ярослава до конца 14 столетия» (кандидатська праця 1891) і його магістерська праця «Барское староство» (1894) вказують, що Грушевський опанував усі нюанси історичної методології і є винятково здібним істориком.

Грушевський вважав основним своїм завданням реконструювати історію України, звести міцний фундамент під майбутній розвиток української науки національної історіографії і бути фундатором української культури. Це завдання він блискуче виконав у монументальній «Історії України-Руси» (ІУР), у своїх нарисах історії України і численних монографічних дослідженнях, присвячених різним періодам і подіям української історії в контексті загального європейського історичного процесу. Його багатотомна «Історія української літератури» тематично доповнювала ІУР в аспекті культурного розвитку українського народу [1, 3].

Головне завдання свого життя, себто опрацювання «суцільної історії України», як писав у своїй автобіографії Грушевський, він реалізовував у повних 36 років, починаючи з 1898 року, коли у Львові з'явився перший том ІУР і аж до кінця життя. Останній, десятий том ІУР, був опублікований вже після його смерті в 1936 році за редакцією Катерини Грушевської.

Восени 1894 року Грушевський приїхав до Львова як звичайний професор Львівського університету. Тоді він мав 28 ро-

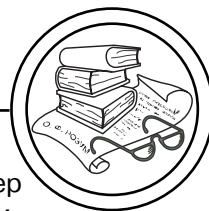
ків і вже був відомим істориком. Тут Грушевський очолив Наукове Товариство ім. Т. Шевченка (НТШ) у Львові.

У 1891–1913 рр. НТШ видало 423 томи наукових публікацій, які включали «Записки НТШ», «Збірник Історично-філософської секції», «Збірник Філологічної секції», «Матеріали до української антропології і етнології», «Етнографічний збірник», «Пам'ятники української мови і літератури», «Часопись правничу і економічну», серію Української історичної бібліотеки та інші.

Редакційно-видавнича діяльність Грушевського і НТШ, за відносно короткий проміжок часу, впровадили українську науку на європейський форум. Заразом серійні наукові видання Грушевського стають творчою лабораторією для українських дослідників, які представили різні генерації з окремих українських земель. Редаговані Грушевським «Записки НТШ» стали головним журналом наукового українознавства на європейському рівні, а заснований істориком «Літературно-науковий вісник», місячник літератури, науки і суспільно-громадського життя, відіграв вагомий роль у національно-культурному відродженні української нації в ХХ ст. [1, 5].

До співпраці у виданнях НТШ він залучив І. Франка, В. Гнатюка, А. Кримського, О. Кониського і десятки видатних учених і публіцистів, які активно включилися в розбудову української науки і культури.

Грушевський започаткував два серійні видання: «Жерела до історії України-Руси» (до 1914 року вийшло 11 томів) і «Пам'ятки українсько-руської історії та літе-

ратури» за редакцією Франка (до 1913 року вийшло 7 томів), а 1906 року розпочав видання нової серії Україно-Руського архіву (до 1914 року вийшло 14 томів). Отже, історики вже знали, що мають справу з джерелами до історії України, а не Росії. У цьому випадку історична термінологія відіграє одну з вирішальних ролей.

На той час головним науковим джерелом української історії наукового українознавства стали «Записки НТШ», які виходили за редакцією Грушевського і, в яких з'являлися наукові дослідження і критичні статті представників історичної школи Михайла Сергійовича львівського періоду (М. Василенка, М. Слабченка, В. Липинського, О. Грушевського).

Після 1905 року стало помітним посилення впливу історичної школи Грушевського в Україні. Тут, у першу чергу, треба згадати заснування у 1907 році Українського наукового товариства (УНТ) в Києві, яке очолив М. Грушевський, і започаткування за його ініціативою нового наукового українознавчого видання «Записки УНТ» (1908 р.).

У першу чергу, Грушевський звернув увагу на регулярне видання «Записок». У 1984 році побачило світ 4 видання, а від 1896 року «Записки» з'являлися кожні два місяці як офіційний орган трьох секцій НТШ.

Учений запровадив нові відділи до журналу і розширив його тематичний зміст. Зокрема було впроваджено рецензійний відділ і наукову хроніку, в якій подавалися бібліографічні огляди часописів, що видавалися в Україні та поза її межами. Ці огляди ви-

ходили до 1914 року і дотепер не втратили своєї ваги. Зазвичай «Записки» відкривалися поважними монографічними дослідженнями. У рецензійному відділі містилися широкі критичні огляди на українознавчі праці, а також на інші теми слов'янознавства. На окрему увагу заслуговує «показчик» — індекс до змісту журналу, який виходив щорічно і до сьогодні становить основну бібліографію українознавства до 1914 року. У 1897 році виготовлено індекс до перших 20 томів «Записок».

У 1897 році формат «Записок» збільшився. До співпраці у журналі Грушевський залучив значні наукові сили Великої України, Галичини, а головне — своїх учнів-студентів. Серед співробітників «Записок» знаходимо імена Івана Франка, Олександра Кониського, Олександра Лотоцького, Остапа Терлецького, Степана Томашівського, Зенона Кузеля, Осипа Чайківського, Василя Герасимчука, Мирона Кодуби, Івана Крип'якевича, Івана Джиджори, Олександра Сумка, Степана Рудницького, Володимира Гнатюка, Євгена Барвінського, Кирила Студинського, Василя Щурати, Василя Доманицького, Олександра Конессу, В'ячеслава Липинського, Івана Созанського та інших відомих дослідників.

У 1894 році Історично-філософська секція НТШ перебрала на себе видання «Руської історичної бібліотеки», яку започаткував у 1883 році О. Барвінський. У численних томах Бібліотеки друкувалися здебільшого переклади історичних монографій, присвячених історії України, українських і декого з російських

істориків, з яких слід згадати В. Антоновича, М. Костомарова, М. Владимирського-Буданова, Д. Іловайського, В. Леонтовича, І. Новицького, Я. Шульгина та ін. Основним завданням цієї серії, зазначав Грушевський, було «дати в приступній формі, в рідній мові головні розправи про україно-руську історію». У 1897 році О. Барвінський передав редагування цієї серії Михайлу Сергійовичу, який видав 9 томів Бібліотеки. Останній том цього циклу було видано у 1904 році.

Заснована в 1895 році Археографічна комісія НТШ, яку очолював Грушевський до 1914 року, почала свою діяльність і започаткувала дві нові серії публікацій: «Жерела до історії України-Руси» і «Пам'ятки україно-руської мови та літератури».

У 1906 році Археографічна комісія розпочала видання нової серії «Україно-Руського архіву», в якому друкувалися історичні та літературні матеріали. До 1914 року було видано 14 томів цієї серії. Треба зазначити, що Грушевський завжди велику увагу приділяв археологічним дослідженням і розповсюдженню джерел української культури [3, 6].

Грушевський започаткував також видання щорічних «Збірників Історично-Філософської і Філологічної секцій НТШ», а також «Етнографічний збірник», перший примірник якого з'явився, у 1895 році за редакцією Михайла Сергійовича. Ця серія була призначена для публікації етнографічних матеріалів [6].

Крім серійних видань НТШ, під час діяльності Грушевського у Львові видано окремі праці, з яких згадаємо «Історію укра-

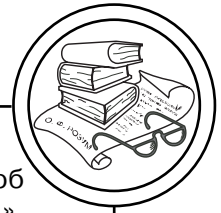
їнської літератури» О. Огоновського, «Словарь українсько-російський» М. Уманця, видання творів С. Руданського, «Кобзар» Т. Шевченка, «Енеїду» І. Котляревського та інші важливі літературні українські публікації й наукові підручники.

У 1898 році почали виходити «Збірники Історично-філософської і Філологічної секцій НТШ». У першій серії друкувалася «Історія України-Руси» до 1914 року, якої опубліковано вісім томів у 14 випусках «Збірника». У збірниках Філологічної секції друкувалася праця О. Кониського «Тарас Шевченко — Грушевський», а також наукові твори Драгоманова. До 1914 року вийшло 14 томів цієї серії. Згодом у 1901 році Філологічна секція розпочала видавати серію «Української Руської бібліотеки», в якій друкувалися класики української літератури. Під керівництвом Грушевського в НТШ було видано 8 томів цієї серії (повне видання творів Ю. Федьковича).

Пожвавлена наукова діяльність Наукового Товариства підняла високо престиж української науки.

Важливу сторінку редакційно-видавничої діяльності Грушевського становить поява «Літературно-Наукового вісника» (ЛНВ), місячника літератури, науки і суспільно-громадського життя, який відіграв головну роль у національному відродженні української нації в ХХ столітті.

У місячнику містилися, крім оригінальної і перекладної белетристики, популярно-наукові статті, літературно-критичні студії з української й іноземних літератур та широкі огляди культурного і суспільно-політичного життя в Україні і Європі.

«Літературно-Науковий вісник» за короткий час став справжнім європейським журналом, редагованим на високому рівні. Проте треба визнати, що ця незалежна і ліберальна лінія Редакційної колегії ЛНВ згодом призвела до численних непорозумінь на форумі НТШ. Співробітники ЛНВ львівського періоду були найвизначніші інтелектуальні сили тодішньої України.

У 1901 році російська цензура заборонила поширення місячника «Літературно-Науковий вісник» в Україні. Революція 1905 року скинула з ЛНВ й інших українських видань пута російської цензури. Володимир Дорошенко зазначив, що ЛНВ «займає одне з передових, чи вірніше, найчільніше місце» і, що головним завданням було «будування української культурної соборности, як передумови соборности державної». «Літературно-Науковий вісник» повністю це завдання виконав і став справжнім дзеркалом інтелектуального росту і розвитку українського культурного і суспільного життя. Для багатьох журнал став школою української національної свідомості.

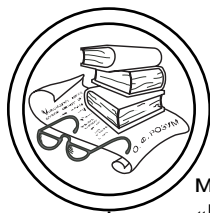
До травня 1905 року ЛНВ виходив з рамени НТШ, а згодом видання перебрала Українська Видавнича Спілка, заснована Грушевським. З рамени НТШ з'явилося 88 окремих випусків ЛНВ.

У 1907 році Грушевський переносить друк ЛНВ до Києва у зв'язку з лібералізацією політичного життя в Росії та скасуванням заборони української преси у Великій Україні. Грушевський бажав пересадити ідею соборності на «родючий

великоукраїнський ґрунт, щоб із слова сталася вона ділом». У київському періоді ЛНВ Іван Франко вже не брав участь в редагуванні журналу, і весь тягар відповідальності впав на плечі Грушевського, який став його справжнім духовним батьком. Слід зазначити, що в Києві ЛНВ був під постійним наглядом московської цензури. Перенесення ЛНВ до Києва треба пов'язати з намаганням Грушевського зтерти різницю між Великою Україною і Галичиною і відродити поборницький патріотизм чужих держав. Цю місію ЛНВ львівського і київського періодів повністю виконав. «Літературно-Науковий вісник» виходив в Києві до 1914 року. Згодом ЛНВ відродився на короткий час після падіння царату в 1917 році і проіснував до 1919, доки його не заборонила радянська влада. Відновлено ЛНВ у 1922 році у Львові, де виходив під редакцією Д. Донцова до 1933 року. Після другої світової війни були спроби відновити ЛНВ у Німеччині в 1948 році, але з'явилися лише два випуски під редакцією Василя Шульги.

Не підлягає сумніву, що за головування Грушевського Наукове Товариство ім. Шевченка дійшло у своїй видавничій діяльності до вершини. Видання НТШ того часу не поступалися за науковим рівнем і кількістю виданням іноземних академії наук. Видання Товариства охоплювали всі важливі царини науки й виразно документували перед світом самотність української культури.

Замітки про редакційно-видавничу діяльність Грушевського на форумі НТШ 1897 року

можна закінчити його словами: «Не змарновано часу, не зведено надій, зроблено чимало, як на наші обставини — навіть дуже. Тож тим більше заохоти до дальшої невсипущої, інтенсивної праці».

Цими словами М. Грушевський закінчував свій звіт про науково-видавничу працю Товариства за 1896/97 роки.

Згодом М. Грушевський розгорнув велетенську науково-видавничу і науково-організаційну працю у Всеукраїнській академії наук (ВУАН), яка на той час стала справжнім бастионом української культури і розвитку національної української науки [2, 4].

Михайло Сергійович розбудував у ВУАН свої історичні установи, які включали Історичну секцію, Кафедру історії українського народу, Науково-дослідну кафедру історії України, Археологічну комісію, а також редакцію журналу «Україна» (1924–1930 рр.). Це видання стало центральним історичним та українознавчим журналом, в якому співпрацювали придніпрянські, галицькі й інші дослідники, що проживали за межами України. Крім того, Грушевський започаткував численні серійні видання, що були присвячені різним періодам та явищам історії України, і розпочинає видання архівних матеріалів.

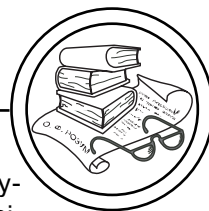
У 1918 році з'являється збірка статей М. Грушевського «На порозі Нової України», в яких він подає свої головні концепції державного відродження української нації.

Можна без перебільшення сказати, що науково-організаційна і науково-видавнича діяльність Грушевського на ниві АН

є унікальним явищем українського наукового життя. На жаль, розгром наукових установ й історичної школи Грушевського радянською владою й органами ГПУ вже добре відомий.

У журналі «Україна», співпрацювали видатні вчені з різних земель України. Цей історичний та українознавчий журнал за час свого короткого існування став головним органом української науки. Редактор «України» робив головний наголос на історичні дослідження, допоміжні історичні науки, а також на історію мови, мистецтва, літератури, етнографії і краєзнавства України. Окремий відділ журналу присвячено матеріалам громадянського та літературного життя XIX і початку XX ст. Зокрема, слід відзначити рецензійний відділ, наукову хроніку та бібліографічний відділ українознавства. Тут слід зазначити два важливих моменти: на титульній сторінці «України» було написано, що це є орган «Історичної Секції Академії», а в редакторському зверненні першого випуску журналу зазначено, що матеріали, які «безпосередньо належать до історії комуністичної партії і революції», не входять у тематику видання. Це рішення значною мірою спричинило ліквідацію «України» у 1930 році. Редакційними співробітниками були Ф. Савченко (секретар колегії), О. Грушевський, О. Гермайзе, С. Глушко, П. Глядківський, які значно сприяли розбудові журналу під керівництвом М. Грушевського.

З інших серійних видань за редакцією Михайла Сергійовича згадаємо «Науковий збірник історичної секції УАН» (записки

колишньої Історичної секції УНТ в Києві, 1925–1929 рр., 14 випускників), «За сто літ. Матеріали з громадського й літературного життя України XIX і початку XX ст.» (1927–1930 рр., 6 книжок), «Студії з історії України» (1926–1930 рр., 3 томи), «Записки історико-філологічного відділу УАН. Праці Історичної секції» (1925–1929 рр., 5 томів, редагував Михайло Грушевський спільно зі своїм братом Олександром Грушевським), «Український археографічний збірник» (1926–1930 рр., 3 томи) і «Український архів» (1925–1931 рр., 4 томи), регіональні збірники, присвячені Києву і Чернігову, та багато інших публікацій. Над усіма цими серійними науковими виданнями Грушевський працював одночасно з написанням ІУР (перший том вийшов у 1898 році, а останній, десятий — після його смерті, у Києві в 1936 році).

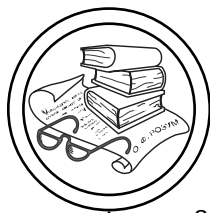
Упродовж 1914–1916 років за участю Михайла Грушевського у Петербурзі вийшов друком збірник у двох томах російською мовою під назвою «Украинский народ в его прошлом и настоящем». Один із найавторитетніших українських діячів книговидавничої справи Володимир Кубійович вважав цей збірник початком власне української енциклопедії.

З 1919 року до 1924 року Грушевський проживав у Празі, Берліні, Відні, Женеві та Парижі; цей період його наукової діяльності охоплює зміцнення співпраці із західноєвропейськими вченими і науковими установами, а найбільше досягнення — це заснування Українського соціологічного інституту (УСІ) в 1919 році у Відні. Усю свою енергію Михайло Сергійович сконцентрував на науково-видавничу діяльність УСІ, але за браком коштів у 1923 році припиняє видавничу діяльність з надією, що інститут можна буде перенести в Україну як установу ВУАН. Восени 1923 року Грушевського обрано членом Всеукраїнської АН, а вже в березні наступного року він повертається до України для своєї наукової та науково-організаційної діяльності.

Досліджуючи наукову історичну спадщину Грушевського, треба взяти до уваги якісний і статистичний фактори, що дають змогу належно оцінити її. Якщо йдеться про статистичний складник творчої спадщини Грушевського Михайла Сергійовича, то маємо вже відповідні зіставлення на основі бібліографічно-статистичного аналізу його творів за 1885–1928 рр. (табл.).

Бібліографічно-статистичний аналіз творів
Грушевського М. С. за 1885–1928 рр.

Роки	Книжки та відбитки	Статті	Рецензії	Белетристика
1865–1904	48	152	378	13
1905–1926	159	654	323	52
Разом	207	806	701	65

Протягом 1885–1928 років з'явилося 1779 праць Грушевського, які включали окремі монографії, історичні нариси, статті, рецензії та белетристику. Слід зазначити, що статистичне зіставлення приблизне, воно не охоплює 1929–1934 рр., а також деякі праці Грушевського, що з'явилися вже після його смерті. У будь-якому разі більшість цих праць була присвячена історичній тематиці України [4].

Тематично-якісний аналіз історичних творів Михайла Сергійовича охоплює такі категорії, які, взаємно доповнюючись, віддзеркалюють цінність історичної спадщини вченого:

1. Наукові загально-монографічні дослідження та популярно-наукові й популярні нариси з історії України.
2. Наукові дослідження, які охоплювали всі періоди історії України.
3. Наукові науково-популярні праці, присвячені історії літератури і культури.

1. Великий українець. Матеріали з життя та діяльності М. С. Грушевського. — Київ : Веселка, 1992. — 551 с. 2. Верстюк В. Ф. С. Грушевський : Коротка хроніка життя та діяльності / В. Ф. Верстюк, Р. Я. Пиріг. — К. : Либідь, 1996. — 144 с. 3. Винар Л. Автобіографія М. Грушевського як джерело до вивчення його життя і творчості / Л. Винар // Нью-Йорк-Торонто-Мюнхен : Українське історичне товариство. — 1974. — 214 с. 4. Винар Л. Михайло Грушевський : історик і будівничий нації / Л. Винар // Статті і матеріали. — Нью-Йорк; К.; Торонто. — 1995. — 304 с. 5. Владовська Т. Видавнича діяльність Михайла Грушевського / Т. Владовська // Дивослово. — 2001. — № 2. — С. 22—23. 6. Грушевський М. С. Про українську мову і українську школу / М. С. Грушевський. — К. : Веселка, 1991. — 48 с.

4. Редагування і видання джерел до історії України.

5. Історіофілософічні, політичні, публіцистичні твори Грушевського.

6. Інші видання, присвячені різним напрямкам українознавства, різним питанням національно-українського, культурного та політичного життя.

7. Автобіографічні твори і спогади М. Грушевського, в яких висвітлюється його життя, діяльність і творчість.

Треба відзначити, що багато історичних досліджень Грушевського публікувалося німецькою, французькою, англійською та іншими мовами.

Ознайомившись з редакційно-видавничою діяльністю М. С. Грушевського, стає очевидним, наскільки багато ця людина зробила для національної української науки, культури і, що особливо важливо — для становлення й об'єднання української мови і літературних норм, більшістю з яких ми користуємось і по цей день.

Рецензент — Л. М. Волкотруб,
к.і.н., доцент, НТУУ «КПІ»

Надійшла до редакції 01.12.11